Anders Olsson: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2017

Talare
Anders Olsson
Direktör Svenska Akademien

Datum
20 december 2017

Plats
Stockholm

”Detta är flyktingarnas planettimma”. Så skriver Nelly Sachs i sin svenska exil i en dikt från 1950-talets början. Hon hade bara några år innan dess börjat ett nytt författarskap i sitt nya hemland, och hon gjorde det med något som hon skulle betrakta som sin egentliga debut, diktsamlingen In den Wohnungen des Todes. Hon var då 56 år gammal. Idag kan vi se hur Sachs ord fått en alltmer brännande aktualitet. Vi lever i flyktingarnas planettimme i en skala som vi aldrig hade kunnat föreställa oss innan krigen i Jugoslavien, Irak eller Syrien bröt ut.

Men denna sanning har inte bara förändrat våra livsvillkor på ett sätt som vi måste förhålla oss till. Den har också förändrat vår självbild, vårt tänkande och vårt språk. Och vi har fått en flyktinglitteratur, som alltmer är skriven på svenska.

Detta har verkligen varit till hjälp för oss i Svenska Akademien, när vi under det gångna året har arbetat fram en intensivkurs i svenska språket för nyanlända, en kurs som nu testas på gymnasieskolor i Stockholmstrakten. I den kursen har också litteraturen en given plats, och i det förslag som jag har varit med om att utforma, tillsammans med Ann Boglind och Monica Karlsson, har vi på flera sätt kunnat använda oss av denna nya exillitteratur på svenska. Alltifrån den etablerade Johannes Anyuru till den unge kurden Arkan Asaad, som debuterade 2012 med en roman om dramatiska kulturkrockar. Deras starkt personliga och känsloladdade verk har alla förutsättningar att ge de nyanlända en djup känsla av igenkänning.

Frågor som dessa författare ställer, gång på gång, är: ”Varifrån kommer jag?”, ”Vart är jag på väg?”. Och inte minst: ”Vad är ett hem?”. Ingen vet detta bättre än den som förlorat det. Rasha Alqasim, född 1989 i Irak, är sedan 2014 flykting i Sverige. I år debuterar hon som poet, i svensk översättning, med samlingen Jag matar kriget med dem jag älskar, som är skriven i hennes fosterland. I en dikt börjar själva hemmet, som hon är på väg att lämna, att resa motstånd. Hon skriver:

Detta är bara ett tillfälligt hem
[...]
Men dörrarna ser annorlunda på saken
Dammiga och sjuka
knackar de på vindens bröst
öppnar sin egen horisont
och inbillar sig att någon återvänt

Vad sorgligt!

Dörrarna fastnar i sina gångjärn
de minns spåren av dem som bodde där.

Den iranska diktaren Jila Mossaed, som kom till Sverige redan 1986 och som har sex diktsamlingar på svenska bakom sig, har skildrat hur själva begreppet ”hem” har lösts upp i exil. Och därmed också den för många grundläggande känsla som vi kallar ”hemlängtan”. Hon skriver:

Det var länge sen
jag längtade hem

Vilket hem
Det måste vara min lägenhet
min lilla balkong
Skyndar dit

Stirrar på den mörklila petunian
den enda som doftar bekant
vill ihågkommas av varje kronblad

Där borta finns inget hem kvar
Vägen dit är förstörd
Vägen till mig själv
är kvar

Jila Mossaed är ett av de bästa exempel vi har på en diktare som inte bara lyckats inleda ett nytt författarskap i exil, utan som har gjort det på det svenska språket.

Det utmärkande för denna diktning är dess direkta och starkt berörande tilltal, men också, som i Mossaeds fall, dess rikedom på myter och bildvärldar, som den svenska litteraturen för tillfället är rätt fattig på. Kanske kan denna angelägna dikt hjälpa oss att blåsa liv i vår egen samtidspoesi!

Men det är tydligt hur detta tilltal också är kännbart i det nya berättandet. Vi möter det på ett nästan brutalt rättframt sätt i Evin Ahmads flotta debut i år, En dag ska jag bygga ett slott av pengar. I lyhörda, snabbt nedtecknade och ofta dråpliga fragment berättar hon om sin krokiga väg till färdig skådespelare. Det är när hon tillsammans med andra börjar leka med roller för att förändra sitt eget liv som hennes vandring till teatern tar sin början. Här uppstår en frihetsmån, och det är i friktionen med en ofta fientlig verklighet som språket börjar slå gnistor.

Något liknande kan sägas om den bosniska journalisten Negra Efendic, som ifjol kom ut med sin prisbelönta bok Jag var precis som du, där hon skildrar sin flykt till Sverige från det sönderfallande Jugoslavien. Hon lyckas så väl kanske just därför att hon skriver ett insisterande presens, där allt som skedde från 1992 fram till skrivandets ögonblick blir lika närvarande för läsaren. Hennes drivkrafter är lika mycket ett stort självförtroende som en okuvlig vilja att få upprättelse.

*

I vår intensivkurs utgår vi dock inte bara från värdet av igenkänning. De nyanlända behöver också veta något om den kultur som de träder in i och som för de flesta är djupt främmande. Men här uppstår det sällsamma, att det just är flyktingarna som får oss att upptäcka vilka vi är. Att vi exempelvis redan har en litterär tradition som vi borde vara stolta över, fast vi så ogärna talar om den. Vi behöver, uppenbarligen, andra för att se oss själva.

Negra Efendic beskriver hur hon under skoltiden i Huskvarna lyssnade väl mycket på rockgruppen Kent och Jocke Bergs dystra texter. Men så får hon plötsligt upp ögonen för något motsvarande: Erik Johan Stagnelius passionerade kärleksdikter. Hon skriver: ”Jag läser dem som besatt, om och om igen. Slår upp orden jag inte förstår i ett lexikon. Funderar på vad dikterna betyder och tänker att Stagnelius måste ha älskat den där Amanda väldigt mycket. Jag tänker också att han måste ha varit väldigt olycklig och längtat efter döden. Jag längtar inte efter döden, men jag känner mig olycklig – utan att veta riktigt varför.”

När hon citerar Stagnelius dikt ”Till förruttnelsen” säger hon: ”det är första gången någonsin som jag funderar på vad en dikt betyder. Och ju mer jag

funderar, desto djupare blir den. Innebörden förändras nästan varje gång jag läser.”

Det finns många andra exempel på liknande möten med svenska klassiker. Den kurdiske journalisten Mustafa Can, som sex år gammal utvandrade till Sverige med sin familj, har beskrivit hur omtumlande det var att komma i kontakt med August Strindbergs diktvärld under besök på biblioteket i Skövde. Och författaren Negar Josephi, som var åtta år när hon kom till Sverige med sin judiska familj på flykt undan förföljelse i Iran, har berättat om hur hon fick tillbaka sitt självförtroende under sina lektioner i svenska på gymnasiet i Storvreta utanför Uppsala. Det var hennes lärare Agneta Gustavsson som där gav liv åt den svenska litteraturens klassiker, alltifrån Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga till Stig Dagermans Ormen.

Negar Josephi gillade inte allt hon läste, men hon kom till en insikt. Hon skriver: ”Vem har sagt att man måste läsa en litteraturkanon okritiskt? Vem har sagt att den måste vara statisk? [...] Kunskap är inte vår fiende. Den ger sammanhang och perspektiv. Frihet.”

*

Idag talas det mycket om hur skönlitteraturen kan utveckla vår kognitiva inlärning, vår förmåga att tänka och orientera oss i tillvaron. Som dessa tre exempel visar, sker det inte bara med hjälp av vårt förnuft utan med hela vår person, med både tanke och känsla. Här är skönlitteraturen omistlig. Där förflyttar vi oss i tid och rum, och lever oss in i okända världar. Denna förmåga att byta perspektiv gör det möjligt för oss att se oss själva med nya ögon. Förutsättningen för dessa möten är förundran, rentav hänförelse. Hänförelsen är lika viktig i populära genrer som i finkulturen, och är själva villkoret för att vi skall bli fullt delaktiga i ett verk. Det är den som får oss att dröja kvar. Samtidigt har den betraktats med misstro i samtida pedagogik, till förmån för det kritiska tänkandet. Men eftersom vi aldrig skulle lära känna litteraturen utan det känslomässiga engagemanget, kan vi ställa frågan: hur skall vi kunna se kritiskt på något om vi aldrig gjort dess bekantskap?

Den amerikanska litteraturforskaren Rita Felski har framhållit fyra sätt att tillägna sig skönlitteratur, och tre av dem har jag redan berört: att känna igen sig, att vinna kunskap och att förtrollas. Men hon talar också om en fjärde tillägnelse, som kanske är mer oväntad men som vi i vårt arbete funnit anledning att fundera över, nämligen chocken. Den har alltsedan den klassiska grekiska tragedin följt oss i litteraturhistorien, alltifrån Euripides Backanterna till Stephen King. Den är ett märkligt fenomen så tillvida att publiken i vissa genrer

måste vara beredd att utstå den smärtsamma retning som chocken ändå är. Chocken kan ses som en motpol till hänförelsen i den meningen att den bryter upp våra förväntningar och försvar. Men när den unga läsaren ryser av välbehag i mötet med vampyrer eller skräckhistorier glider polerna åter samman.

Man noterar dock att Felski inte talar om flyktingar i sitt resonemang. Ofta är de nyanlända så vana vid chocken som livserfarenhet att den förlorat sin verkan som litteratur. Den har blivit del av ett svårt trauma eller övergått i ren igenkänning och det bara alltför bekanta.

Även om all läsning av skönlitteratur förutsätter att vi lyckas forcera språkliga och kulturella hinder, är det slående att alla dessa fyra sätt att tillägna sig skönlitteratur kan äga rum över mycket stora tidsavstånd och att de hela tiden samverkar. Hur lätt hänförs vi inte av Sofokles raffinerade gestaltning av Oidipusdramat; hur lätt är det inte att omskakas av hjältens tragiska öde; och hur nödvändigt blir det inte för oss att, i Freuds efterföljd, ställa frågor till texten som handlar om igenkänning och om en fördold kunskap om oss själva. Denna kunskap är i sin tur beroende av allt vi behöver veta om den främmande kultur som dramat växer fram ur. Liknande resonemang kan man föra kring en roman som Hjalmar Söderbergs Doktor Glas eller Vilhelm Mobergs Utvandrarna, som båda ingår i vår kurs för nyanlända.

Men vi valde ändå att börja kursens första termin med några sena dikter av Gustaf Fröding, där ordens ljud och klanger är hela saken. Där språket är lek, och inte mening. Vi har tänkt, att vi aldrig kommer så nära språket som när vi själva frambringar det. Därför har vi från början framhållit elevens egenaktivitet, ensam eller i grupp, muntligt eller skriftligt. Att i en bild återge sin upplevelse av en dikt, skriva dagbok under en termin. Att tillsammans med andra öva in en dialog eller skriva en rap och framföra den. Eller skriva ett brev i exil, där upptakten skulle kunna vara Gunnar Ekelöfs ord: ”Jag skriver till dig från ett avlägset land…”.

Källa
Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2025-11-18)

Taggar
2010-tal, 2017, Högtidstal, Man

URI
https://www.svenskatal.se/tale/anders-olsson-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2017